

**DİSİPLİNERARASI
SANAT VE İLETİŞİM
ARAŞTIRMALARI**

CİLT I

Editörler:
Doç. Dr. Birgül ALICI
Doç. Dr. Nazan OSKAY

Yazarlar:
• Damlı Çapkın • Sermin Tağ Kalafatoğlu • Birgül Alıcı
• İklîma Kaya • Ömer Aydınlağlı • Handan Tunç
• Nazan Oskay • Zeliha Burtak • Fatma Nazlı Köksal
• Müge Öztunç • Sümevra Tüzün

Tunç Handan, SANAT+ AKTİVİZM = ARTİVİZM, Disiplinlerarası Sanat ve İletişim Araştırmaları I. Editör: Birgül Alıcı, Nazan Oskay, LT Literatürk Akademiya 475 Yay, 2023, (İBS:978-625-6949-59-1) S:127-164

SANAT + AKTİVİZM = ARTİVİZM

Handan Tunç
Dr. Öğretim Üyesi (Emekli)

GİRİŞ

Sanat, dünya çapında uzun süredir sosyal değişimi teşvik etmenin etkili bir yolu olarak kullanılıyor. Ancak son yıllarda internetin ve sosyal medyanın yayılması, sanat aktivizmini daha tanıdık hale getirdi. Toplumsal cinsiyet, ırkçılık, göç, insan hakları sorunları, küresel ısınma ve savaş karşıtlığı gibi, sosyal konuların sıklıkla ele alındığı sanat aktivizmi; "Artivizm" olarak adlandırılır. 1960' larda sanatçı olan ve Fluxus'un yaratıcılarından biri olan Alan Kaprow tarafından kullanılan bir kavramdır (Martín Leonidas, 2022, s:1). Artivizm; sanatı ve yaşamı iç içe geçirerek, sanatsal pratikleri mekânın dışına çıkarma fikriyle ilgisi olan sanatsal bir harekettir. Hayatın tüm yönleriyle etkileşim kurmak için sanatsal iletişim bağı oluşturmaktır.

Sanat tarihi sürecinin büyük bölümünde sanat; gücün hizmetinde ya da yanında olmuştur. Krallar, papalar, soylular ve parası olan burjuvazinin onayına gereksinim duyan sanat; günümüzde de küresel kapitalizmin pazar ekonomisiyle varlığını sürdürebiliyor. Bir anlamda tüm eleştirel tutumuna karşın; gücün yanında yer almıştır. Sanatın aktivizm olarak ortaya çıkışı, Batı Yarımküre'deki sanatçıların hem geleneksel siyasete hem de baskın sanat biçimlerine meydan okumaya başladıkları 1960' ların sonundaki siyasi radikalizme kadar götürülebilir.

Artivizm, sosyal veya politik protesto ile karakterize edilen bir çağdaş sanat tarzıdır. Yön; ruh halini açıkça ifade etmenin imkânsız veya tehlikeli olduğu durumlarda, sanat ile sosyal düzeni değiştirme arzusu arasındaki sınırdır. Artivist eserler genellikle galerilerde veya

müzelerde sergilenmez. Halka, onları şehrin sokaklarında görme fırsatı verilir. Güncel sanatın doğduğu yer burasıdır. Artivist imgeler, savaş karşıtı ve küreselleşme karşıtı duyguların ortaya çıkmasıyla popüler olmuştur. Bu imgeler yardımıyla siyasi eylemler geliştirilir ve halkın bilinç düzeyi yükseltilir.

Artivizm, bir olasılık alanı yaratan, hem ortaya çıkan diyalogu hem de toplumsal karşılaşmada ortaya çıkan olası engelleri somutlaştıran sanatsal bir eylemdir. Özel ve evrensel, kişisel ve kolektif arasında sanatsal eylemde yaratılabilecek bağlantılar, kapsayıcı bir etkileşimin temelini oluştururlar. Bu anlamda sanatsal arabuluculuk; kişisel ve kolektif dönüşüm süreçlerini, katılımcılarda iyi uygulamaların öğrenilmesini teşvik edecek şekilde sosyal pedagoji ile yakın işbirliği yapabilen bir araçtır.

Sanatsal arabuluculuk ve sosyal pedagoji çerçevesinde çerçevelenen artivizm; insanların yaşamlarını ilgilendiren, ortaklaşa paylaşılan sorunlara yönelik toplumsal bir farkındalık olarak anlaşılabilir. Belirli bir bağlamda siyaseti etkileyen ve insan haklarının savunulmasını destekleyen stratejilerin, çalışmaların ve sanatsal eylemlerin kökünde bu vardır. Toplumdaki aktif yansımaları, kendi önyargılarını derinlemesine araştıran ve onları somutlaştırırken onlara bir isim vererek yapıbozumuna uğratan kişisel bir yatkınlığa yol açabilir. Kişisel olanın yapısökümünden, diyalogun ilk tutumu olarak ötekinin *iyi* oluşunu etkilemek ve bu şekilde grubun *iyi* oluşunun inşası için yeterli bir zemin hazırlamak amaçlanır.

Artivizm, performatif bir eylem aracılığıyla harekete geçirilebilir. Bu eylem veya *performansta*, katılımcılar kültürlerarası diyalogun zorluklarını ve olanaklarını keşfedeceklerdir. Performans, bedene ve onun hareketine vurgu yapar ve diğerini tanımayı zorlaştıran engelleri, duygusal ve rasyonel önyargıları, düşünme alanına sokar.

Daha iyi bir sosyal ve politik bir arada yaşamayı destekleyen olası stratejileri, çözümleri derinlemesine incelediği için sosyal pedagoji çerçevesinde eleştirel pedagojinin ötesine geçme konusunda eğitici sanatsal bir aracı olarak, artivizmin gücü eğitim kurumlarında da denenmiştir. Bu uygulamalarda; sanatsal eylemler bireysel değil, eğitici bir vicdana ve sosyal sorumluluğa yöneliktir. Eğitsel aracılık ile performans yoluyla aktivizm arasındaki olası bağlantılar ve karmaşık ilişkiler; sanatı, toplumdaki insan gelişimi için gerekli kapsayıcı ve insancıl sosyal pedagojiye dinamik bir unsur olarak katkıda bulunan, temel bir eğitim unsuru olarak yerleştirebilir.

DÖNÜŞTÜRÜCÜ SOSYAL EYLEM OLARAK ARTİVİSM

Artivizm, acil sosyal müdahale amacıyla sanatsal eylemin geri kazanılmasına dayanır. O'nu geçici ve pratik kılan bazı belirli özelliklere sahiptir. Görünürlük, dayanıklılık ve risk arasında aranan kalıcı bir denge vardır. Artivism, sanatsal etkinliğin merkantilist¹ ve elitist evrimiyle mücadele ederek, insana yönelik kapasitesini tazelemek ister.

¹ Merkantilizm, Avrupa'da 16 ve 17. yüzyıllar arasında, yani kapitalist sistemin hemen öncesinde uygulama alanı bulan ekonomik sistemin adıdır. Merkantilizm, içe karşı müdahaleci ve sanayileşmeci, dışa karşı ise korumacı bir ekonomi felsefesidir. Merkantilizmde koloni sahibi olmak ve bu kolonileri

Alternatif imgeler, mecaz, ironi ve mizah ile çalışan Artivism; muhalif bir sanat değildir. Sistematik olarak herhangi bir şeyi eleştirmeye veya karşı çıkmaya çalışmaz. Bilgilendirici bir süreç oluşturmak için provokasyona başvurur. Onu basit siyasi sanattan ayıran şey, bağlamlar içinde çalışmaya, “*kamusal sosyal alana doğrudan dâhil olmaya ve alıcılarla doğrudan temas halinde temsil etmeye götüren ilerleyici, gelişen*” (Gianetti 2004, s: 2) karakteridir.

Aktivist sanat, yaratıcı süreçten daha önemli olan bir ima sürecine girerek estetik nesne fikrini alt üst eder. Süreçsel ve dinamik olan Artivism; malzemeleri ve medyayı, pratikleri ve stilleri, rolleri ve ritüelleri değiştirerek sanat dünyasında deneyimsel olmaktan çıkıp, toplumsal hayatta pragmatik olmayı bırakır. Artivizmin dili çok yönlü ve üretkendir. Yerleşik kültürel kurallara saygı göstermez. Özel mülkiyetin dikte ettiği sınırları görmezden gelebilir. Abarca'nın (2017, s:5) işaret ettiği gibi; “*Uzayı ve maddeyi, her şeyin herkesin kullanımı için olduğu ve kimsenin gerçekten hiçbir şeye sahip olmadığı düşüncesini doğallştırır.*” (Bkz: Görsel 1.)

Görsel:1 Madridli ressam SpY tarafından, Stavanger'de (Norveç) yapılan çalışma (<http://spy-urbanart.com>)(Erişim Tarihi: 16. 07. 2023)

Artivizmin kökleri 20. yüzyılın başlarındaki sanatsal avangartlara dayanmaktadır. 20. yüzyılın ortalarının kavramsal sanat, Artivizmin önemli bir özelliğe katkıda bulunur. Hodge'a göre (2016,s:186):

Kavramsal sanat, nihai ürünün kendisinin süreç kadar önemli olmadığını, dolayısıyla sanatın hedeflerinizle ilgisiz olduğunu savundu. Bu nedenle kavramsal sanat, geleneksel sanat eserleri üretme fikriyle yüzleşen ve onu sorgulayan bir sanat biçimidir. (...) Kavramsal sanatçılar fikirlerine odaklanır ve bir galeride görülmesi beklenen geleneksel resim ve heykelin dışında sanat üretirler.

diğer ülkelerin rekabetine kapatmak oldukça önemlidir. Zira bu koloniler hem ucuz ham madde kaynağıdır hem de bu ham maddelerden üretilen pahalı mamul maddelerin pazarı konumundadır.

20. Yüzyıl sanatı, bir yönüyle giderek, sanatsal nesnenin esas olmadığı, yapıtın üretim sürecine öncelik veren ve yaratılan nesnenin ticari değerinden kurtulan bir türe doğru evirilmekteydi. 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlayan küreselleşme karşıtı toplumsal hareketler, buna katkıda bulundu ve yüzyılın sonunda yeni bir protesto sözlüğü yarattı.

Bauman (2007, s:43) *Sıvı Sanat (Arte, ¿liquido?)* adlı yazısında; üçüncü kültürle ilgili olarak bu yeni sanatı şöyle tanımlar: “*Akışkan modernite, yeni ile atılan arasındaki, yaratım ile çöplük arasındaki mesafenin, zaman aşımının olduğu bir durumdur. Büyük ölçüde mesafe azaltılmıştır. Sonuç, yıkıcı yaratma ve yaratıcı yıkımın aynı eylemde birleşmesi olmuştur.*” 21. Yüzyılın başındaki toplumsal hareketler; şimdiden bilginin, tekniklerin, uygulamaların ve stratejilerin öğrenildiği ve iyileştirmelerle çoğaltıldığı açık kaynaklı devrimler haline geldi. Bu hareketler için temel dil Artivizmdir. Artivizmin gücü sadece estetik öncülüğünde değil; insani gelişmedeki adaletsizliği, eşitsizliği veya boşluğu işaret etmedeki itici gücünde yatar. Bu Artivizmin ortak özelliğidir. Çığır açan, dönüştürücü boyut, yeni bir dil bulmanın bir yolu olarak kullanılır. Ayrıca estetik kategorilerin ve geleneklerin çiğnenmesi ve geleneksel düzenden kopuşun; sosyal dünyayla iletişimi yeniden kurmak için uygun olduğu düşünülür. (Bkz: Görsel 2.)

Görsel:2 Pier Pavlensky, 2008.Carcass (ölü, leş) Moskova'da gerçekleşen performans çalışması, <https://www.nytimes.com/2019/07/11/magazine/pyotr-pavlensky-art.html>),(Erişim Tarihi: 16. 07. 2023)

Artivistler, dikkat çekmek ve alıcılarına düşünce aşlamak için sosyal alana girerek geleneksel iletişimin katmanlı yapısını bozdukları için olaylar üretirler. Bunu *duygusallaştırma* yoluyla, *öznelleştirme* yoluyla, *boşlukların kırılması* ve *istila edilmesi* yoluyla veya sanatsal olmayan araç ve zamanların sanatsal ifadeye uyarlanması yoluyla yaparlar. Rus sanatçı, Pavlensky bir performansında, fotoğraf oturumu düzenlemek için kelimenin tam anlamıyla ağzını dikerek sadece siyasi içeriği değil, tamamen yeni bir dili de ifade ediyor. Bu artiviste gördüğümüz şey; bedenin özgürlük arzusunu iletme gücünün yeniden temellendirilmesidir. Mesaj nettir: *Sanat insanlığın özgürleşmesidir ve diğer her şey köleliktir* (Bkz: Görsel 3.)

Görsel:3 Pier Pavlensky,(2017), Performance “*Stitch*”, (Dikiş) Moskova'da gerçekleşen performans çalışması (Источник: <https://eng.kavkaz-uzel.eu/articles/38326> © Кавказский Узел Pavlensky,)(Erişim Tarihi: 16. 07. 2023)

Artivizm, güncel bir özerklik ve özgürlük dilidir. Kamusal alanın veya paylaşılan dünyanın yeniden keşfi, sanatçıların sosyal hayatı aydınlatmasına olanak tanır. Artivizm, çeşitlilik gösteren bir sanatsal tutum olmasına karşın; ortak özellikler şöyle özetlenebilir:

- Artivizm, bireyi, küresel iletişimin, dijital teknolojilerin veya reklamcılık ve siyasi beyin yıkamanın onu götürdüğü pasif konumlardan uzaklaştırarak, gerçekliğin sembolik inşasıyla bütünleştirir. Artivizm acil toplumsal müdahaledir.
- Artivizm, insanların kendilerini ifade etmeleri için diller üretir. Sadece mesaj alıcıları değil, göndericileri haline gelir. Artivist müdahalelerin imal ve inşa edilmiş, zanaatkâr doğası; sanatın ideal biçimlerinden uzaklaşarak; gündelik yaşamdaki varlığının silinmesiyle nasıl müdahale edileceğini deneyimler.
- Kültür, insanın sosyalleşmesi için gerekli bir besindir. Bununla birlikte birey; hayatın oyuncu, hazcı, paylaşımcı veya cömert vizyonunu benimseyerek; rekabetçi, pasif, metalaşmış yaşam vizyonlarından kurtulur.
- Artivizm, kişinin *bireysel olmayan özerkliğine* yol açan sosyal, etik bir okuryazarlıktır. Sanat dünyasında, eşitlik arayışının basit siyasi fikri; eşitlikçi bir birlik fikri lehine değil, niteliksel ve atıfsal bir eşitlik içinde çeşitliliğin benzer yaratıcı genişlemesi, fikri lehine geliştirir.
- Artivizm, hem bireysel olan hem de farklı kapasitedeki her insanın yaratıcı kişiliği tarafından belirlenen kolektif alanların ve bağlamların inşasında bireyin bütünleşmesini garanti eder. Sanat ve yaratımın kişisel izleri vardır ve aynı zamanda kolektif ve işbirlikçi katkılardır. Bu, bir kez daha toplumsal yaşamı sanatsal olmayan biçimde kavramanın bireycilik/toplumsallık ikilemini aşan bir işlevdir.

Abarca'nın (2017, s:8) belirttiği gibi , "*kentsel sanat eseri, izleyicinin kendi fiziksel boyutunu çevreye yansıtarak, çevrenin fiziksel boyutunu ölçmesine olanak tanır.*" Artivizmde üretilen yaratıcı ortamlar, mekânları insanlaştırır. Artivizmin sosyo politik okuryazarlığı, medyanın, politik kurumların, ekonomik ve üretici güçlerin yol gösterici hayal güçlerini yaydığı olağan anlam ve evren haritalarının inşasının ötesinde, insan deneyiminin derin seviyelerinde çalışır. Bu derin bilişsel düzeyde sanat, insan deneyimiyle başa çıkmanın yeni yollarını oluşturabilir. "*Kentsel sanat bu nedenle bir eylem çağrısıdır*" (Abarca, 2017, s: 9). İzleyicinin kendi gücünün farkına varmasını sağlar. Birkaç kişinin gücünün, geri kalan herkesin hareket sınırlarını belirlemeye başlamasından önce; her insanın kendi bedeninin izin verdiği ölçüde çevresini yeniden düzenleyebildiğini hatırlatır.

Artivizmin toplumsal işlevleri özetle şöyle sıralanabilir:

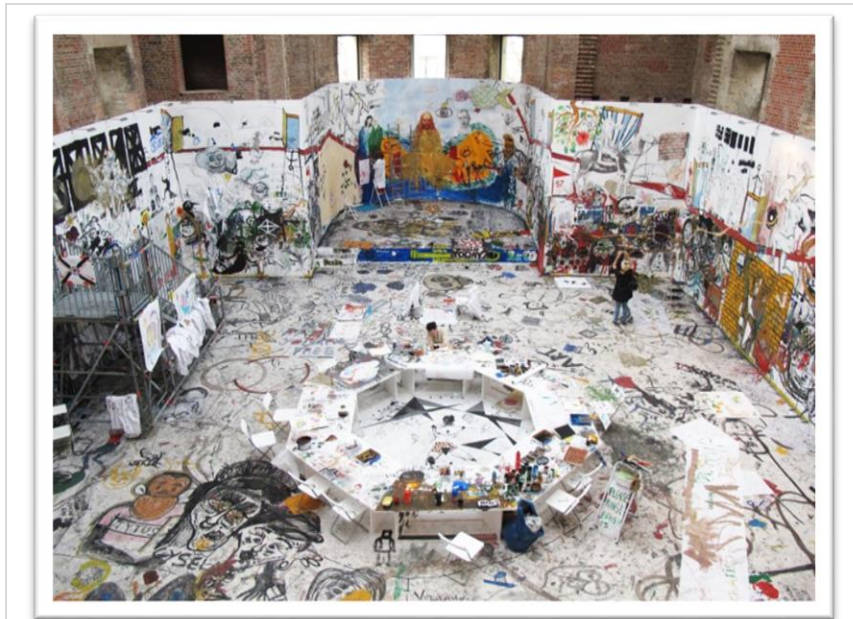
- Artivizmi bir sosyal okuryazarlık biçimine dönüştürme sürecinin birçok yararlı sonucu vardır:
- Bugün pasif rollere mahkûm edilen ve profesyonel dünya tarafından reddedilen gençlerin pratik entegrasyon ve katılım ihtiyacıyla doğrudan bağlantılıdır.
- Meta olmaktan çıkarılmasına, kendiliğinden ve spekülasyon olmayan bir doğanın geri kazanılmasına yönelik olarak sanatın normal işlevlerini zenginleştirir.
- Kimin müdahale edip edemeyeceği konusundaki akademik ve profesyonel engelleri yıkıp, kültürel ifadenin geleneksel rollerini tersine çevirme bilinci geliştirir.
- Bozulmuş veya kişisiz kentsel mekânlara yeni anlamlar kazandırır.
- Yaşadığımız çevrenin temel bilişleri düzeyinde hareket eder. İnsan varoluşunun dolaysız maddi boyutuna işaret eden dijital medyanın yükselişiyle teşvik edilen sosyal hayatı psikolojikleştirme ve hayal etme eğilimini ortadan kaldırır.
- Gençlerin yaşamlarını, onları sosyal yapı ve kentsel bağlamdan sorumlu kılan maddi ve pragmatik yönlerle birleştirir. Onları, yaratıcı ortamlarına müdahale etmeye davet eder ve dinamik sosyal eylem girişimlerine her zaman eşlik eden yıkıcı ve özgürleştirici ruhu gençlere bulaştırır. Bu sonuçlar sanatçıların, artivizm ortamındaki somut deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Halk katılımı ile sosyal eylem ve iletişimin gelişimi ile ilgili eğitim bağlamlarında, artivizm tamamen yeni bir kapasite ve enerji açığa çıkarır.

Valdivieso'ya (2014, s: 20) göre; sanat dünyasının *resmi kanallarının* son zamanlarda Artivizme gösterdiği ilgi, bir tehlikeyi de beraberinde getiriyor. Bu tehlike; "*Protesto hareketlerinin sanat sisteminden araçsallaştırılması ve bunların salt sanatsal düzeye*

indirgenmesi, böylece 'müzeleştirme' yoluyla siyasi ve toplumsal niyetlerini etkisizleştirip estetize edilmesi” olarak ifade edilmektedir.

Sanat aktivizminin sanat ve sosyal hizmeti birleştirme girişimleri, hem geleneksel olarak sanatsal hem de geleneksel olarak aktivist konumlardan eleştiri alır. Geleneksel sanat eleştirisi; sanatsal nitelik fikriyle çalışır. Bu bakış açısından, sanat aktivizmi (Artivizm) savunulamaz. Bazı eleştirmenler, aktivist sanatçıların sanatsal kaliteyi, iyi ahlaki niyetlerle değiştirdiğini yazmışlardır. Aslında, bu tür eleştirileri çürütmek kolaydır. 20. Yüzyılda çeşitli avangart akımlar tarafından, *kalite* ve *güzel* için tüm kriterlerin zaten kaldırılmış olduğu anımsatılabilir. Bu nedenle onlara yeniden başvurmak, eleştiriye zayıflatır.

Aktivist taraftan gelen eleştiriler çok daha ciddi ve düşünceli bir yanıt gerektiriyor. Bu eleştiri, *'estetikleştirme'* ve *'gösteri'* kavramlarıyla işler. Walter Benjamin ve Guy Debord'un metinlerine kadar uzanan bir entelektüel geleneğe göre; siyasi protesto da dâhil olmak üzere siyasetin estetize edilmesi ve gösterileştirilmesi kötüdür. Çünkü bunlar dikkati siyasi protestonun pratik hedeflerinden onun estetik biçimine saptırır. Sonuç olarak sanat, gerçek bir siyasi protesto aracı olarak kullanılamaz. Çünkü sanatın politik eylem amacıyla kullanılması, kaçınılmaz olarak bu eylemi estetize eder. Onu bir *gösteri* ye dönüştürür. Böylece onun pratik etkisini, etkisiz hale getirir. Örnek olarak, küratörlüğünü Artur Żmijewski 'nin üstlendiği, 7. Berlin Bienali ve sergilerinin neden olduğu eleştiriler anımsanabilir. (Bkz: Görsel 4)

Görsel:4 Paweł Althamer, 2023, Draftsmen's Congress,(Ressamlar Kongresi) St.Elisabeth Kirche Kilisesi, 7. Berlin Bienali, <https://www.biweekly.pl/article/3676-artur-zmijewski%E2%80%99s-reality-show.html>,(Erişim Tarihi: 06. 08. 2023)

05.09.2012 Tarihli Frankfurter Allgemeine Zeitung,'da, “*Berlin Bienali, Sinik Aklın Eleştirisi*” başlıklı, editör Nicholas Maak tarafından kaleme alınan haber; “*Gitmek için Grass ve Auschwitz ve izlemek için bir Occupy Camp: Berlin Bienali, kinizm ve siyasi kitsch ile kumar*

oyladı.”sözleriyle başlıyordu. Çeşitli ideolojik konumlardan sanat aktivistleri de sosyal medyada, Berlin Bienali’ni, *hayvanat bahçesine* benzetmişti. Çünkü dikkatlerin siyasi protestonun pratik hedeflerinden, estetik biçimine çevrildiği düşünülüyordu.

Aktivist eleştirmenler; sanatın gerçek bir siyasi protesto aracı olarak kullanılamayacağını, çünkü sanatın politik eylem amacıyla kullanılması; kaçınılmaz olarak bu eylemi estetize edeceği, onu bir *gösteriye* dönüştüreceği ve böylece onun pratik etkisini zayıflatacağını savunur. Başka bir deyişle, sanat aktivizminin sanatsal bileşeni, çoğu zaman sanat aktivizminin faydacı, düzeyde (doğrudan sosyal ve politik etkisi düzeyinde) başarısız olmasının ana nedeni olarak görülür.

GEÇMİŞ, ŞİMDİ VE GELECEK BAĞLAMINDA SANAT AKTİVİZMİ

Sanat aktivizminin “protesto kültürü” kavramından kaynaklandığı söylenebilir. Protesto kültürünün kendisi, eleştiri fikri veya toplumda var olan normların, değerlerin ve yerleşik ideallerin reddi ile bağlantılıdır. Batılı sosyologlar, protesto kültürünün, politik olmayan yöntemlerle gerçekleştirilen kamu politikası alanında, denetimsiz olarak organize edilmiş bir biçim olduğu sonucuna varma eğilimindedir.

Toplumsal protestolarının ortaya çıkma nedenleri; çoğu zaman insanlar arasında bir ülkede, şehirde veya başka bir izole toplulukta var olanla; beklenen durum arasında ortaya çıkan bir tutarsızlık duygusu ile açıklanır. Yaşam ve toplumla ilgili ortaya çıkan akut memnuniyetsizlik duygusunun; halkta durumu değiştirme arzusu yarattığı, tarih boyunca deneyimlenmiştir. Sosyal, politik, ekonomik ve diğer sorunlara dikkat çekmeyi amaçlayan çeşitli protesto biçimlerinin ortaya çıkması için bir dürtü ve ardından bir kaynak haline gelen güçlü olumsuz duygular yeterlidir. Protesto arzusu, yalnızca siyaset alanıyla sınırlı değildir. Birey ve toplum arasındaki olası tüm etkileşim alanlarına nüfuz eder. Protesto sanatı, yani mevcut durumu değiştirmek için insanları bilgilendirmek ve doğru yöne yönlendirmek için bir iletişim aracı olarak kullanılır. Bu tür sanat; politik ve sosyal gündemi etkilemek için kullanılabilir tanımlanmış ve erişilebilir bir ortam yaratır.

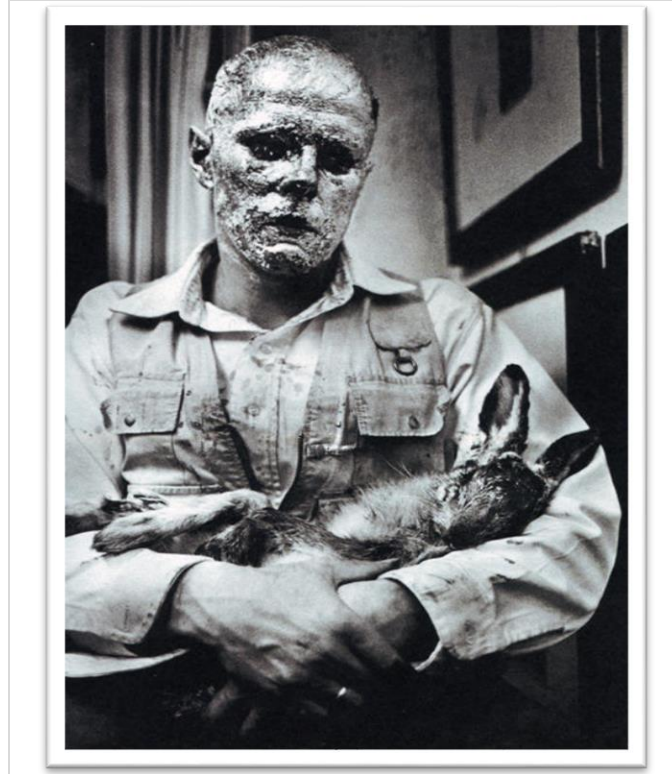
Sanat aktivizmini daha iyi anlamak ve tartışmak için bir diğer önemli kavram; 1950'ler ve 60'larda Amerika'da ortaya çıkan, kentsel çevrede gerçekleşen, *'kamusal sanat'* tır. Kamusal sanat, çağdaş sanatın izleyiciyle doğrudan iletişim kurmak için tasarlanmış; sanatsal altyapının dışında (müze, galeri, tiyatro salonu vb. dışında) var olma biçimidir.

Protesto sanatı ve kamusal sanat, temel bir ilkede birleşir: Sanatçıların sokakları, müzelere tercih etme arzusu! Bu tercihin yeni türlerin ortaya çıkabilmesine, sanatın kapitalize edilememesine ve yaratıcılığın mevcut sorunların çözümüne katkısı olan etkilenmeyi yaratabileceğine inanılıyordu.

Sanat aktivizmi, protesto kültürü ve protesto sanatının doğrudan bir devamıdır. Aynı bir yön olarak, 1970' lerde Avrupa ve Amerika'da ortaya çıktı. Avrupa'da her şey, bir Alman postmodernist performans sanatçısı olan Joseph Beuys'un pratiğiyle başladığı söylenebilir

(Bkz. Görsel:5). Amerika'da, ise özellikle AIDS salgınları olmak üzere sağlık sorunlarıyla uğraşan ACT UP hareketinin ortaya çıkışı ve sosyal süreçlerdeki değişiklikler etkili olmuştur. Amerikalı teorisyen Nina Felshin'e göre, “İlerici toplumsal değişimi amaçlayan sanat; sosyal açıdan önemli konuları ele almak ve toplulukları harekete geçirmek için kamusal alanların yenilikçi kullanımı ile karakterize edilir”(Felshin 1995:3).

Sanat aktivizminin, sosyal değişim getiren planlı aktivizm ile birleştirilmiş; izleyicilerinin duygusal etkisini amaçlayan, sanatsal bir uygulama olduğu görüşü de yaygındır. Bu nedenle ana hedefi, ölçülebilir güç kaymalarına yol açabilecek en güçlü sosyal deneyimleri yaratmaktır. Sanatçı ve performans sanatçısı Tanya Bruger'e (2008: 1) göre; *Sanat aktivizmi, gerçek bir eylem olgusuna dayanan ve politik ya da toplumsal konulara değinen sanatı tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Böyle bir sanatta, iktidar yapısını etkileme fırsatı, onu kişinin eylemiyle betimleme olgusundan daha önemlidir.*

Görsel:5 Joseph-Beuys, 1964, *Ölü Bir Tavşana Resimler Nasıl Anlatılır*, Karl Ströher'in koleksiyonu , <https://de.wahooart.com/@/8XYCLZ-Joseph-Beuys-wie-man-einem-toten-hasen-bilder-erk1%C3%A4rt>, (Erişim Tarihi: 06. 08. 2023)

Sanat aktivizmindeki en önemli fikirlerden birinin '*değişim*' olduğu sonucuna varılabilir ki bu; aktivizmin asıl amacı olduğu için şaşırtıcı değildir. Sanat aktivizminin sanat ve aktivizmi birleştirmek için neden gerçekten iyi bir format olduğunu açıklamak için birkaç argüman irdelenebilir:

1. **Argüman:** Gerçekliği değiştirmeyi amaçlayan sosyal bir görüngü olan aktivizm; her zaman daha '*siyasi*' olmuştur ve genellikle mitingler ve gösteriler gibi faaliyetlerle ifade edilmiştir. Oysa '*gerçek sanat*' neredeyse her zaman müzeler, galeriler, konser salonları, kitaplar ve tiyatrolarla sınırlı kalmıştır. İkisini tamamen yeni bir şeyde harmanlamak, sanatçılara çalışmalarını sergilemek için yeni alan, yeni temalar, yeni izleyiciler ve yeni etki araçları sağladı. Artık daha fazla insan bu çalışmalarını izleyebilir. Alışveriş merkezleri, reklam panoları, internet, şehir meydanları gibi yerler sanat aktivizmi için alanlar olabilir. Böylece aksiyonizm, sanatın alışlagelmiş mekânların dışında ifadesinin temeli oldu. Farklı bir anlatımla, sanat aktivizmi; aktivizme benzemeyen bir aktivizmdir.
2. **Argüman:** İlk bakışta bu tür uyumsuz faaliyetlerin birleşimi, olan bitene dair bir sürpriz ve olağan dışılık duygusu ortaya çıkarır. '*Şaşırma*' durumu, insan algısını, tanıdık ve sıkıcı biçimlerden çok daha fazla etkileyebilir. Sanat aktivizminin, bir yerin beklenmedikliği ya da alışılmadık bir biçim ile şaşırtma yeteneği, insanların sanat ve protesto hakkındaki önyargılı fikirlerinin yıkılmasını olası kılıyor. Sanat aktivizmi; toplumda yerleşik olan ahlaki ilkeleri bu şekilde atlayarak sistem değişikliği mücadelesinde, son derecede etkili hale gelebiliyor.
3. **Argüman:** Sanat aktivizminin erişilebilirliği ile ilgilidir. Çoğu zaman insanlar siyasi konulardan (seçimler, münazaralar, siyasi tartışmalar gibi) tam olarak yetkin olmadıkları, korktukları veya bu konuyu hayatlarının önemli bir parçası olarak görmedikleri için kaçınırlar. Böyle bir durumda sanat, özel bir şef, yani bir kişinin çocukluğundan beri aşına olduğu bir faaliyet biçimi olma görevini üstlenir. Avantajı, inancına, milliyetine, siyasi görüşüne, zihniyetine ve diğer faktörlere bakılmaksızın herkese açık olmasıdır. Sanat, çok erişilebilir ve anlaşılır bir şey olarak; birey yaşamının diğer önemli yönlerine yönelik rehberi haline gelebilir. Sanat aktivizmini anlamak için kişinin dahi olması ve sanatı veya siyaseti ayrıntılı olarak anlaması gerekmez. Bu format, aynı soruna farklı kitlelere erişim sağlayarak onları birbirine bağlar. Sanat aktivizmi yöntemi herkese yarar sağlar.
4. **Argüman:** Sanat aktivizmi, yaşamının fiziksel bileşenini değil; ruhunu ve düşüncelerini etkilemek için tasarlanmıştır. Bu özellik, şiddet içermeyen sunum biçiminde ifade edilir. Sanatçılar bazen insanları etkilemek için şiddet içeren yöntemler kullanabilse veya şiddet içeren hedeflere ulaşmaya çalışsa da, sanat aktivizminin ana fikri psikolojik değişimdir. Amaç, anlaşmaya zorlamak değil; insanları içinde yaşadıkları dünya ve toplum hakkında düşünmeye teşvik etmektir. İdeal dünya ve nasıl olması gerektiği hakkında, tartışmayı doğru sorularla başlatır.

Sanat aktivizminin konuyla ilgili önemli özelliği; sanatın her zaman kamusal alanda olması ve sanatçıların kendi eserlerini yaratmak için kamuoyuyla doğrudan işbirliği yapabilmesidir. Hemen hemen tüm eserlerin ana motifi, bireylerin ve sosyal grupların güçlendirilmesi teması olmuştur (Bkz: Şekil 1). Sanat aktivizmi şu özelliklerle karakterize edilir:

Şekil 1. Sanat aktivizminin karakteristik işleyiş özelliği
SANAT AKTİVİZMİ TÜRLERİ

Çağdaş kültürde günümüzde sıklıkla uygulanan çok sayıda sanat aktivizmi türü vardır. En popüler türler ve örnekleri incelendiğinde, Artivizmin de anlam genişliğine ulaşmak olası olacaktır.

Rap

Rap; gerçekliğe karşı eleştirel bir tavırla karakterize edilen, bir tür protesto sanatıdır. Güncel ve heyecan verici toplumsal konulara odaklanır. Örneğin Mart 2012'de İngiliz sanatçı Ben Drew, İngiltere'de meydana gelen 2011 isyanlarına yanıt olarak yazılmış bir hip hop şarkısı yayınladı. Bu *isyan marşı*, nüfusun protesto ruh halini ifade etti ve toplumun Birleşik Krallık'taki dezavantajlı genç kuşağa, yoksulluğa, suça ve sosyal çatışmalara karşı tutumuna odaklandı. Hip Hop ve rap kültürü, baskıdan doğan önemli bir müzik tarzı olarak dünya çapında popülerlik kazanıyor. Statü, kimlik veya geleneğe bakılmaksızın kendini ifade etme özgürlüğü, bu türün popülerleşmesine yardımcı olmuştur.

Güçlü şarkı sözleriyle, dünya çapında ticari olmayan Hip Hop, sosyal ve politik kaygılar konusunda ciddi bir duruş sergiler. Hip Hop müzisyenleri, dinleyiciler için daha güncel ve çok daha ilişkilendirilebilir sorunları ele alır. Hikâye anlatımıyla desteklenen bir tür olarak lirizm, rap'in mihenk taşıdır. Yaşananları imgeler, metaforlar, çifte anlamlar ve diğer kelime oyunları ile ifade etme yeteneği olarak düşünülür. Rap'e, diğer Hip Hop tabanlı türler gibi, tipik olarak işçi sınıfından veya daha düşük sosyo-ekonomik geçmişlerden gelen sanatçılar ve büyük ölçüde siyahiler, Hispanikler ve diğer etnik azınlıklar hâkimdir. Bu nedenle çoğu rapçi, topluluklarında bulunan birçok duyarlılığı ve yerel dili yansıtır.

Sokak Sanatı

Yollar, binalar ve kentsel alanın diğer nesnelere üzerindeki çizimler ve yazıtlarla ifade edilen sokak sanatı; çoğu zaman grafiti ve enstalasyon gibi estetik yaratım yöntemlerini kullanır. Siyasi aktivist ve sokak sanatı sanatçısı olan Banksy, bu türün önemli

temsilcilerindendir. (Bkz. Görsel:6). Kendine özgü bir kalıplama tekniğiyle hicivli sokak sanatında uzmanlaşmış, takma adlı *İngiliz Sokak Sanatçısı, Politik Aktivist ve Film Yönetmeni Banksy'nin* arkasında kimin olduğu kesin olarak bilinmiyor.

Sanatsal sokak ifadeleri; kentteki mevcut kamusal alan anlayışıyla ilişkili olarak, uygulanan ve yaşananın, mekânda yalnızca ölçülebilir ve somut bir olgu olarak değil, aynı zamanda soyut ve sembolik bir olgu olarak değer verildiği düşünülen şeyin üzerine bindirilir. Bu konu, yaşamımızın mekânına her durumda yüklediğimiz anlam aracılığıyla, dünyayla ilişkimizi derinleştirmeyi amaçlayan 'yer' kavramına bir yaklaşım önerir. Günümüzde sokak sanatı - özellikle duvar resimleri ve grafiti - pozitivist ve rasyonalist bir mirasa sahip; planlı şehirlerde ima edilenlerden farklı tahayyüllere katkıda bulunmuştur.

Görsel:6 Banksy, 2019 "*Venedik*" çalışması, küresel mülteci krizi sorununa dikkat çekiyor. <https://www.kuwaittimes.com/banksys-home-city-an-urban-canvas-for-elusive-artist/> (Erişim Tarihi: 16. 07. 2023)

Şiirsel Eylemcilik

Başlangıçta, kitap ve dergilerin basılı ürünlerinden ayrı olarak, kentsel mekânın şiirsel bileşenine dayanan sanatta bir protesto hareketi olarak gelişti. Video şiir, sokak eylemleri sloganları, sesli okuma eylemleri, dil oyunları, kentsel çevrenin şiir yardımıyla dönüştürülmesi ve benzeri biçimlerle toplumsal sorunlar ifade edilebilir (Bkz: Görsel7).

Görsel:7 Dominique Gonzalez-Foerster, 2014 *The Handkerchief's Opera*, Mixed media. Courtesy the artist. Commissioned by Manifesta 10, St. Petersburg. Metin: *Cehennem gittim ve geri döndüm. Ve size söyleyeyim – harikaydı.* https://www.researchgate.net/figure/Dominique-Gonzalez-Foerster-The-Handkerchiefs-Opera-2014-Mixed-media-Courtesy-the_fig4_318833470 (Erişim Tarihi: 16. 07.2023)

Amerikalı sosyal inşacı Ken Gergen; tarafından ortaya atılan ‘Şiirsel Aktivizm’ terimi, değişimi özleyenler için, “*yeni dil biçimleri ve dünyayı yorumlamanın yollarından*” (Gergen, 2009:12) biri olarak betimlendi. Gergen’ göre:

Yeni yaşam biçimleri, yalnızca verili anlamları reddederek, örneğin cinsiyetçi veya ırkçı dilden kaçınarak güvence altına alınmaz. Giderek partizanlaştığımız günümüzde, öfkeli bir şekilde çürütme ile pasif bir boyun eğme arasındaki o boşlukta yaşamamıza yardımcı olabilecek şiirsel hareketler bulmak her zamankinden daha acil görünüyor. (Gergen, 2009:13)

Şiirsel bir aktivist olmanın neleri içerebileceği sorgulandığında, bir tür manifesto şekillenmeye başlar: (Gearty, 2022:1)

- Önemli olana dokunmak; (Bunlar genellikle en derin hikâyelerimizle bağlantılıdır).
- Şiirsel duyarlılığa erişmek;
- Kendi cesur versiyonunu aramak; (Bu cesaret çok kişiseldir)
- İnsanlarla birlikte olmak;
- Dokunaçlı olmak; (Ağaçların yerin altına bağlanan bir kök sistemine sahip olması gibi. İlgi alanlarını paylaşan diğerlerine giden yolları, kökleri ve bağlantıları izleyen).
- Hikâyeler anlamak; (Ne yapıldığı hakkında konuşmak veya ne yapıldığını açıklamının yeni yollarını denemek)

Kısaca Şiirsel Aktivizmin; zamanımızın görünüşte zorlu hikâyelerine güzel, içten ve gerçek bir şekilde yanıt verme pratiği olduğu söylenebilir.

Sosyal Belgeselcilik

Sosyal belgesel sanat, belirli sosyal grupların yaşam ve çalışma koşullarını belgeleyerek hikâye oluşturmayı amaçlar. Amacı; toplumsal farkındalık yaratmaktır.

Sosyal belgeselcilik; fotoğraf, video, film, çizgi film, çizgi roman gibi sanatsal ifade dillerini kullanır. Pek çok kişinin görmemeyi tercih ettiği gerçeği gözler önüne getirerek, adaletsizliği ve insan sefaletini kınar ve gösterir. Sosyal belgesel sanat; gerçeği görüntülemeyi ya da betimlemeyi seçerken, onu değiştirmeyi amaçlar. Sosyal taahhüt içeren Sosyal Belgeselcilik; en korumasız insan ve durumların savunmasını yaparken tarafsız değildir.

20. Yüzyılın başında, türün ilk sanatçılarından Lewis Hine; fotoğraflarının yarattığı farkındalıkla gerçekliği değiştirme görevini gerçekten başardığı kabul edilir. Bu anlamda, çocuk işçiliğini kınaması ile ünlüdür. O zamanlar çocuk istismarı yasal olmasına rağmen, Hine'in fotoğrafları, durumdan hareket ederek, durumu değiştirmek ve çocukları korumak için yasaları teşvik eden, toplumu sarsan çalışmalar gerçekleştirdi. (Bkz: Görsel 8).

Görsel:8 Lewis Hine, 1911, *Merilda Carrying Cranberries*, (Kızılıcak Taşıyan Merilda).

<https://www.3minutosdearte.com/en/photography/social-documentary-photography/> (Erişim Tarihi: 17. 07. 2023)

Davide Bonazzi; sosyal sorunları illüstrasyonlarıyla ifade eder. Sosyal Belgeselci tutumu dikkat çekici sanat aktivistlerinden biri olmasını sağlamıştır. (Bkz: Görsel 9). Bonazzi; “yaratıcı fikirlerinde bükülmeler yaratmak için görsel metaforlar kullanmayı seçtiğini” söyler. “Ufak bir ayrıntı olsa bile, görünüşte sade bir sahneyi beklenmedik ve daha anlamlı bir şeye dönüştürmesine yardımcı” olduğunu savunur.(Lisickis, Laurinavičius, 2023:1)

Görsel:8 Davide Bonazzi,2015, *Can Germany's borders stop refugees?* (Almanya'nın sınırları mültecileri durdurabilir mi?)
https://www.behance.net/gallery/31799375/Editorial-Illustrations-2015-Vol2?utm_medium=email&utm_source=transactional&utm_campaign=project-published (Erişim Tarihi: 17. 07. 2023)

20. Yüzyıl kültürünün ayrılmaz bir unsuru, zamanın entelektüel bir taşıyıcısı ve ilerlemenin bir ürünü olan belgesel ekran haline geldi. Çeşitli yaratıcı ve teknolojik olanakları kullanarak sanatçının fikrini somutlaştırır ve izleyiciyi güncel gerçeklikler bağlamına dâhil ederek onu etkiler. Bir sanat formu olarak belgesel sinemayı, uzun metrajlı sinemadan ayıran belirli özellikler vardır. Estetik açıdan mükemmel bir formda, nesnel gerçekliği yansıtır. Belge ekranının önemli özellikleri, belgelerin gerçekliğinin korunması ve çok sayıda kaynaktan elde edilen kayıtlı gerçeklerin doğruluğudur.

Sanatsal Performans

Toplumı dâhil ederek, şok etme yoluyla sosyal sorunlara dikkat çekmeyi amaçlayan protesto sanatı türüdür. Gözlemcinin eyleme katılabileceği değiştirilmiş bir tiyatral tarzın yanında çeşitli performans yöntemleri vardır. Örneğin; aralarında Kongre Başkanı, Savunma Bakanı ve diğer önemli yöneticilerin de bulunduğu 13 tanınmış Şili yöneticisinin, öfkeli bir lümpen kalabalıkla buluşturulduğu Santiago Sierra, da 2007 de gerçekleştirilen "*Tuzak*" adlı performans; üzerinde uzun süre konuşulan, dikkat çekici bir aktivist gösteriydi. Bu eylemin amacı, farklı toplumsal sınıfların temsilcilerini bir salonda bir araya getirerek; iktidardakilerin çıkarlarını temsil etmesi gerekenlerle karşı karşıya gelmesini sağlamaktı (Bkz: Görsel 9).

Görsel:9 Santiago Sierra, "*Tuzak*". 2007 // Fotoğraf, Santiago Sierra'nın resmi web sitesinden: http://www.santiago-sierra.com/200712_1024.php
project-published (Erişim Tarihi: 19. 07. 2023)

Sanatsal bir performans; müzikal unsurların, şiirin, edebiyatın, tiyatronun, videonun vb. Sahnede birleştirilmesiyle karakterize edilir. 1960'larda senografik ve yorumlayıcı unsurların ve izleyicinin kendisinin birleştirildiği bir tür sahne sanatı olarak ortaya çıktı. Ayrıca eserde çerçevelenen estetik değerlere dayalı görsel sanatların bir parçası olarak kabul edilir. Performans, uzun bir tarihin mirasçısıdır. Cage'in ilk Happening'leri ve daha sonra ABD ve Avrupa'da yapılan Happening'leri ve Fluxus etkinlikleri, performansın en belirleyici kaynağını oluşturur. Sanatçının varlığına ve aksesuarların kullanımına ve az ya da çok planlanmış bir senaryoya dayanan bu teatral durumun belirli yönleriyle ilişkilidir. Bedeni, duyuşal verileri, sözcükleri, jestleri ve sosyal davranışları derinlemesine incelemek için geleneksel sanat biçimlerinin ihlal edildiği iddia edilir. Bu açıdan bakıldığında, sanatsal eyleminin ancak sonradan video veya fotoğraf aracılığıyla yayılabileceği, en semptomatik sanatçı, kuşkusuz Joseph Beuys olmuştur.

Performanslar icra edildikleri yer açısından da yenilik yapma eğilimindedir. Bu, bu sanatsal eylemin her zaman geleneksel yerlerde sunulmadığı anlamına gelir. Avangard performanslar kültür merkezlerinin yanı sıra galerilere, müzelere, tiyatrolara odaklanmak yerine; halka açık yollarda, alışveriş merkezlerinde, metro istasyonlarında ve halka açık parklarda gerçekleştirildi. Sanatsal performans; zamanın kalıbını kırdı. Bu nedenle avangart performansın sanatın yeni bir ifade biçimini empoze ettiği söylenebilir. Performansların çoğunda doğaçlama kullanılır. Bu, yerleşik bir senaryo olmadığı anlamına gelir. Sanatçılar, izleyicileri veya halkı kışkırtmaya ve doğal olarak onlarla etkileşime girmeye çalışır. Bu şekilde, performansın belirli bir kendiliğindenliği olan taze ve yeni bir yanı vardır.

Aksiyonizm

Edimin odak noktasının yaratılış olduğu, bir sanat formu olarak düşünölmelidir. Aksiyonizmde genellikle gözlemciler katılımcı olur. Sanatçı eserinin öznesi ve/veya nesnesi olur (Bkz: Görsel 10-11).

Görsel:10 Hermann Nitsch, 2011 *Schüttbild*, Marc Straus Gallery, New York, NY, USA, <https://www.pacegallery.com/artists/hermann-nitsch/> (Erişim Tarihi: 16. 07.2023)

Görsel:11 Hermann Nitsch, 2011 *Schüttbild*, Marc Straus Gallery, New York, NY, USA, <https://www.pacegallery.com/artists/hermann-nitsch/> (Erişim Tarihi: 16. 07.2023)

Aksiyonistlerin öncüsü; 20. Yüzyıl sanatında kısa süreli ve şiddet içerdiği suçlamaları yapılan, Viyana Eylemciliği sanat hareketidir. Bu hareket; 1960'ların performans sanatını (fluxus, olay, aksiyon resmi, vücut sanatı, vb.) kucaklamaya yönelik birçok bağımsız çabanın bir parçası olarak görülebilir. Ana katılımcılar Günter Brus, Otto Mühl, Hermann Nitsch ve Rudolf Schwarzkogler idi. 1960 ile 1971 yılları arasında *eylemci* olarak faaliyet gösterdiler. Çoğu sanatçı, sanatsal çalışmalarına 1970'lerin başından itibaren bağımsız olarak devam etti. Bu dört sanatçının çalışmalarının belgelenmesi, *aksiyonist* bir grupta bilinçli olarak geliştirilmiş bir hareket duygusu veya üyelik statüsünün sürdürülmediğini göstermektedir. Viyana Eylemciliği hiçbir zaman bir grup olmadı. Bir dizi sanatçı, hepsinin karşılaştığı belirli durumlara, belirli bir süre içinde, benzer araç ve sonuçlarla tepki gösterdi.

Aksiyonistlerin çalışmaları, nesneye dayalı veya metalaştırılabilir sanat pratiklerini reddetmekle ilgilenen zamanın diğer avangart hareketleriyle eşzamanlı olarak, ancak büyük ölçüde onlardan bağımsız olarak gelişti. Katılımcılar genellikle edep yasalarını ihlal ettikleri için kısa hapis cezaları çektiler ve çalışmaları ahlaki öfkenin hedefi oldu. Örneğin; Haziran 1968'de Günter Brus, Viyana'da kendi dışkıyla vücudunu örttüğü ve Avusturya milli marşını söylediği bir eylemden sonra bir süre hapis yattı. Brus, Mühl ve Nitsch'in çalışmalarının uluslararası tanınırlığı bir kilometre taşıydı.

Her sanatçının yapıtının doğası ve içeriği farklılık gösterse de Brus, Mühl, Nitsch ve Schwarzkogler'in eylemlerini birbirine bağlayan farklı estetik ve tematik bağlar vardır. 50'lerin sonu ve 60'ların başında geleneksel sanat uygulamalarından erken ayrıldıklarında, insan bedenlerini sanat üretimi için yüzeyler olarak yeniden inşa etmeyi savundular. (Bkz: Görsel 12).

Görsel:12 Otto Muehl, 1965, Bodybuilding Action
19/65,Muehl's studio, Perinetgasse 1, 1200,
<https://www.mumok.at/en/bodybuilding-aktion-1965> (Erişim Tarihi: 16. 07.2023)

Aksiyonist çalışmanın yolları, daha sonraki performans ve vücut sanatıyla, örnek olmanın ötesinde kesişti. Bütüncüleştireci bir sanat pratiğine yönelme, kendilerini geleneksel resim, tiyatro ve heykel fikirleriyle sınırlamayı reddetmelerinde, Mühl'in 1964 tarihli *Maddi Eylem Manifestosu*, (Zuralski (2011), s.5) teorik bir çerçeve sağladı.² Brus ve Mühl, Haziran 1968'de Viyana'daki *Kunst und Revolution* (Sanat ve Devrim) etkinliğine katıldılar ve bildiri yayınladılar. Bildiride "(...)Devleti destekleyen 'sanat' sanat değildir. 'Sanat' yeni iletişim tarzları yaratan siyasettir;" görüşü savundular (Lincke 2012,s:3).

Viyanalı Aksiyonistler, yerleşik beden kavramlarını, aşağılama yöntemleriyle parodileştirdiler. Eylemler, önceden kodlanmış olanı, yakalama, dönüştürme ve aşma (ihlal) konusundaki etkin potansiyellerini açığa çıkarır. Yerleşik algı biçimleri, geleneksel karakter dizileri (ön kodlamalar) ve zihinsel denge organizasyonunun bu özelliklere aşılma bağlılıkları sorgulanır.

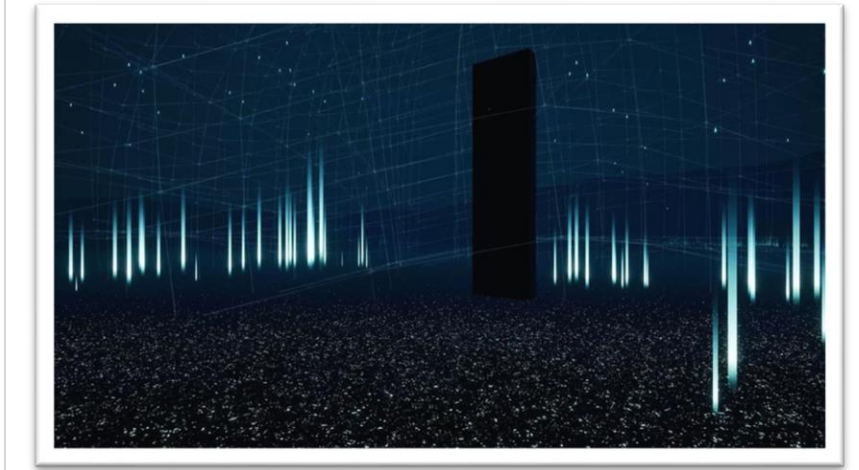
İnternet Aktivizmi

Tüm dünyanın senkronize olmasına izin veren internet ve medya alanının inanılmaz gelişimidir. İnternet, gezegenimizin farklı yerlerinden insanlara aynı konulara erişim sağlayarak, onların güncel gündeme katılmalarına, gerçek zamanlı olarak neler olup bittiğini takip etmelerine, küresel toplumu etkilemelerine, sorunları çözenin yollarını bulmalarına ve bunları kendi hallerinde uygulamalarına olanak tanır. Bu konuyu inceleyen araştırmacılar; günümüzde ana sanat aktivizmi biçimlerine ek olarak medya aktivizminin daha fazla popülerlik kazandığı sonucuna varıyorlar. Bu, ana aracı medya etkisi olan, yeni bir sanat aktivizmi türüdür. Medya etkisi, hızlı bir şekilde bir internet izleyicisi toplama, onu harekete geçirme ve bir projeye veya belirli bir soruna dikkat çekme yeteneğidir.

İnterneti bir iletişim aracı olarak düşündüğümüzde ve sanat ve aktivizm gibi terimleri ilişkilendirdiğimizde; internette dolaşan sanatsal çalışmaları, kamusal etkinlik çağrıları, kınama veya protesto belgeleri ve hatta karşı bilgilendirme web sayfaları gibi siyasi olguları düşünebiliriz. İnternet sanatı ve aktivizm hakkında konuştuğumuzda; sanatsal nitelikteki eserler artık WWW' de başvurulacak plastik veya çoklu ortam temsilleri olamaz. İnternet sanatına atıfta bulunursak; terimi internet üzerinde ve internet için tasarlanan ve yürütülen çalışmalarla sınırlandırırız. İnternet sanatına ve aktivizme atıfta bulunursak; net sanatın ve politik içeriğin

² Actionist performanslar hakkında ve bunlarla ilgili filmler, Viyana merkezli Sixpack Filmvertrieb ve ABD dağıtım kooperatifleri Canyon Cinema ve The Film-makers' Coop aracılığıyla hala mevcuttur. 2005 yılında Kurt Kren'in Actionist filmleri, video olarak yayınlanan Avusturyalı yayıncı INDEX DVD tarafından yayınlandı.

varlık sebebini internette bulan yansımalarına, hatta ‘*interneti içeren bir şeye*’ dikkat çektiğimizi biliriz. Sonuç olarak internet sanatı ve aktivizm dediğimizde; sanatsal kökleri olan ve yalnızca internetin kendisinde gerçekleşebilen bir siyasi protesto biçimi olan ‘*Sanatçı Hactivizmi*’³ veya ‘*internetteki performans sanatı*’ gibi olgulardan bahsediyor oluruz (Bkz: Görsel 12).

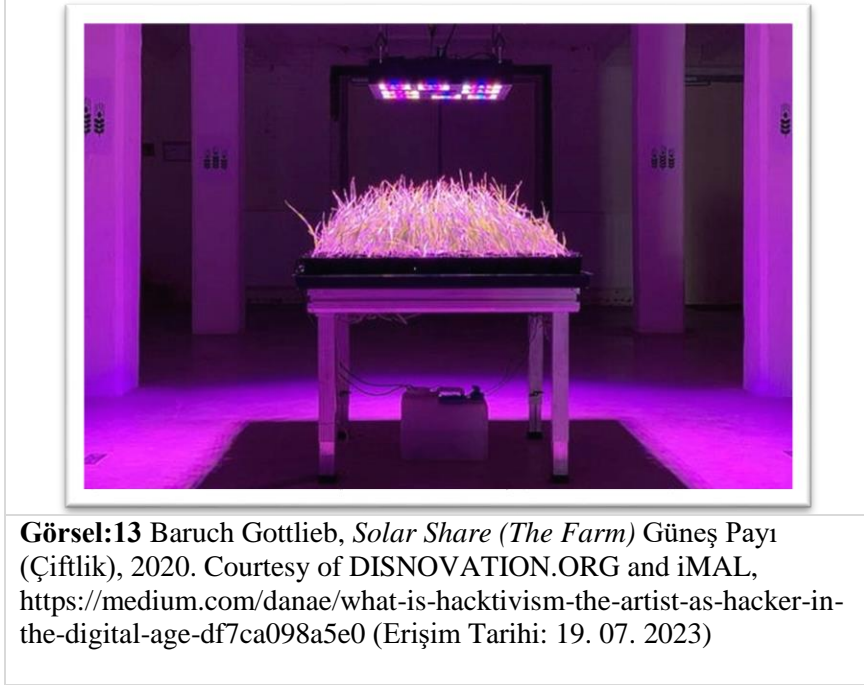
Görsel:12 Marc Veyrat, “*I-Real*” (XR hiper ortam çizimi), 2022, <http://pepinieres.eu/en/pepinieres-international-video-art-festival-fiav-2022/> (Erişim Tarihi: 19. 07. 2023)

Marc Veyrat tarafından taşınan, JE(U) oyun tahtasına yerleştirilmiş kartları kullanarak tetiklenen VR ortamlarını karıştıran. Bu kartlar, sosyal ağ Instagram ile/bu sosyal ağda gerçekleştirilir ve Pinterest'e yüklenir/yayınlanır. Bir yapay zekâ, i-REAL Kartlarında düzenlenmiş sözcüklerden alfanümerik toto-portreler oluşturur. Bunlar, JE(U) panosuna bir Kart yerleştirdiğinde oyuncuların programlanmış bir aynası gibi JE(U) panosunun altında düzenlenen ANT-i PLATEAU aracılığıyla görünür. “*i-cartography REAL*”; Metinler ve resimler arasındaki ilişkilerin yardımıyla sürekli olarak kendini oynar. İ-REAL, birden çok birbirine bağlı ağa (birden çok cihaza/sanal dünyaya) yayılarak sürekli olarak dallara ayrılır. (Pépinieres Européennes, 2022:1) Hipermedya İletişim Bölümü öğretim üyesi olan sanatçı bu çalışmasıyla; yaşamlarını “*bir oyun ustası*” olarak geçiren günümüz insanının sığılığını ve yararsızlığını sorgular.

Dijital sanatı bağlamında ‘*hackleme*’; bilgisayar korsanlığı, bilgi ve iletişim ağlarını sabote etmek anlamına gelmez. Bunun yerine daha sürdürülebilir, sosyal olarak kapsayıcı ve çevre dostu gelecekler için alternatif senaryoları keşfetmek ve uygulamak için açık laboratuvarlar oluşturmak anlamına gelir. Bazı dijital sanatçılar, pazarın ötesine geçmek ve toplumdaki ana

³ Yazılım ve Net.art ile uğraşan sanatçılar, yaygın olarak kullanılan teknolojik cihazların semiyolojik yapısını sosyal kullanımları üzerindeki sonuçlarıyla alt üst etmeleri anlamında, genellikle sosyal hackerlar gibi davranırlar. Günümüzün sanatsal hackleme uygulamaları, çevrimiçi ve çevrimdışı bir sanat dünyasında meşruiyet kazanıyor. Hactivist Sanatçılar, eleştirel ve yaratıcı uygulamalarını geleneksel sanat kuruluşu çerçevelerinin ve geleneklerinin ötesinde var olan şekillerde nasıl geliştireceklerini keşfetmek için teknolojiyle çalışırlar.

akım siyaset ve iş dünyası tarafından görmezden gelinen veya yeterince temsil edilmeyen çeşitli gruplarla yaratıcı bağlantılar kurmak için yeni, tekno-kültürel bilgisayar korsanlığı stratejileri kullanıyor (Bkz: Görsel 13).

Görsel:13 Baruch Gottlieb, *Solar Share (The Farm) Güneş Payı (Çiftlik)*, 2020. Courtesy of DISNOVATION.ORG and iMAL, <https://medium.com/danae/what-is-hacktivism-the-artist-as-hacker-in-the-digital-age-df7ca098a5e0> (Erişim Tarihi: 19. 07. 2023)

Sanat aktivizminin sokaklardan internet platformuna geçişi, kabul edilebilir olanın sınırlarını daha da genişletiyor. Toplumla yeni insan etkileşim biçimlerinin ortaya çıkması, bilginin yayılması, medya ile işbirliği, böyle bir değişimin yalnızca en görünür etkileridir. Kuşkusuz, diğer herhangi bir insan faaliyetinde olduğu gibi, sanat ve medya aktivizmi de istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Örneğin, medya aktivizminde internetin '*saklanma ve görünmez kalma*' özelliği geri tepecek, hem bir erdem hem de dezavantaj olabilir. Bununla birlikte, sanat aktivizmi; doğası gereği barışçıl ve en önemlisi, sanat ve siyasetin toplamından çok daha fazla sayıda katılımcıyı içerdiğinden; sosyal sistemde gerçek bir değişime izin veren etkili bir uygulamadır.

Dijital kültürdeki artivizm imgeleri, hareketlere görsel bir kimlik sağlar, toplumsal talepler için kültürel ve sembolik bir strateji işlevi gören bir protesto estetiği yaratır. Üstelik mücadeleler tarafından iletişim ve eylem stratejileri olarak kullanılırlar.

ARTİVİZMİN SANATTAN TALEBİ

Sanat; düşünceleri ve fikirleri uyandırma, harekete geçirme ve yükseltme yeteneğine sahiptir. Ayrıca hareket etme ve bağlantı kurma kolaylığı; aktivizmin sanatı bir dil olarak kullanma talebini güçlendirir. Artivizm, sanat ve aktivizm arasında bir melezleşme olarak kabul edilir. Protesto ve direniş sanatı olarak betimlenir. Görünürlük, dayanıklılık ve risk, açık bir sosyo politik mesaj taşıyan bir müdahalenin kendine özgü özellikleridir. Sanat, değişim ve dönüşüm odaklı bir iletişim aracı olarak binlerce yıl varlığını sürdürmüşken; Artivizm'de

akademik ya da müze sanatsal yaratımından, toplumsal alanlara taşınan bir dil, bir eğitim aracı haline gelir.

Sanat, bireysel alanlarda kolektivite üretebilen ve baskı alanlarına direniş getirebilen bir motordur. Artivizm, sabit kültürel normların, akademik normların, estetiğin ve çoğunluk eğiliminin dışına çıkan bir özgürlük ve özerklik dili geliştirir. Mekânların kavramsal çizgilerinin bulanıklaştırıldığı, eylemde sınır tanımayan bir müdahaledir. Artivizmin kökenlerini 20. Yüzyılın sanatsal öncülerinde bulabiliriz.

1950'li yıllarda kavramsal sanatın; nihai sonucun sürecin kendisi kadar önemli olmadığını savunup, geleneksel sanat eserleri üretme fikriyle yüzleşmesi ve onu sorgulaması; artivizmin gelişimine önemli bir çıkış noktası hazırlamıştır. Kavramsal sanatçılar, sanatsal geleneklere göre sınıflandırılmayan, sıklıkla siyasi ve toplumsal anlaşmazlıkları yansıtan eserlerini Artivizm, düşüncesi gelişmeden önce üretirler. 21. Yüzyılda gelişmeye devam eden küreselleşme karşıtı toplumsal hareketler; kavramsal ifade yaklaşımını; kamusal alanda yeni görsel ve müdahaleci kodlar üretip eklemleyerek, aktivizm boyuta taşıdı. Çoğunlukla, bu politik-sosyal aktivasyon, sanatsal ifadesini grafiti ve kentsel sanat yoluyla geliştirmiştir. Her iki ortam da, bugün küresel sanatçılık kavramı içinde bulabileceğimiz, çoklu biçimlerin temelidir. Artivizm, mücadeleye, asi ve uyumsuz yaratıcılıklarını katan kolektifler, dernekler ve sanatçılar üzerinden şekillenmiştir.

SANATA VE DUYGULARA DAYALI AKTİVİZM

Farklı aktivizm biçimleri vardır ve her birine yol açan duygular farklıdır. Ancak, pek çok ortak noktaları olduğu kolayca fark edilir. Genel olarak aktivizme dâhil olan duygu ve hislerin yanı sıra bu gruplarda ortaya çıkan ihtiyaçları da irdelemek gerekir. Bu ihtiyaçlardan bazıları, daha çok duygulara dayanan ve sanatı toplumsal farkındalık yaratmak için kullanan yeni bir aktivizm biçimi olan *artivizme* yol açtığı söylenebilir.

Bugün dünyayı değiştirmek için birçok neden olduğu düşünülür. Kıtılıklara, savaşırlara ve hatta köleliğe son verme ihtiyacı, henüz dünyanın sorunu olmaya devam ediyor. Hayvan hakları için mücadele etmek, küresel ısınmayı bitirmeyi amaçlayan yaşam stratejileri geliştirmek, gelişmiş eğitim ve sağlık olanaklarına erişimi tüm insanlık için sağlamak, uygar insanın sorumlulukları arasındadır. Çoğunlukla bunaltıcı bir hal aldığımız düşünülürdüğünde; değiştirmek istenilen çok şey akışına bırakılır. Bu edilgenlik, sorunların katlanarak büyümesine yol açar. Ancak bu değişikliklere inanan ve onları mümkün kılmak için mücadele eden gruplar, topluluklar ve yapabilecekleri her şeyin aktivistti olan insanlar da vardır. Kendilerini değişim mücadelesine adamaya karar veren bu insanlar; hedefleri konusunda çok kararlı davranarak bir dizi riskle karşılaşmayı göze alırlar.

İzleyicide duygu yaratmak, aktivizmin önemli bir parçasıdır. Bireyi aktivist olma kararı vermeye iten şey; temel olarak, bizi başka herhangi bir karar vermeye iten şey gibi duygulardır. Kitleleri harekete geçirmek söz konusu olduğunda; STK'lar ya da hükümetler; insanları dâhil etmek için hangi duyguları uyandırmaları gerektiğine dair stratejiler geliştirir.

Umut, korku, suçluluk, utanç, mizah, mutluluk, şefkat, aşk, üzüntü, öfke, kıskançlık, empati, tutku veya hüsrân gibi duygular; aktivizmde var olan duygulardan sadece birkaçıdır. Örneğin, yetersiz beslenmiş çocukları görmek, suçluluk ve üzüntü yaratır. Bazen acıyı göstermek, performansı elde etmek için empati ve şefkat aramanın bir yolu olabilir. Torunlarımız büyüdüğüde, gezegenin sonunun nasıl geleceğine dair konuşmalar ve kanıt göstermeler, korku yaratır.

Ancak araştırmalar ne suçluluk ne de korkunun tek başına etkili olmadığını gösteriyor. Harekete geçirecek başka bir duyguya daha ihtiyaç duyulur. Bu da; çözüm bulunabileceğine dair canlı tutulan umut duygusudur. Benzer şekilde, aktivist liderler ve kuruluşlar, insanları amaçları doğrultusunda harekete geçirmek için korkuları ve güvensizlikleri ahlaki öfkeye dönüştürmeye çalışırlar. Ancak protestolarda bu öfkeyi şiddet ve saldırganlıkla ifade etmenin etkili bir seferberlik yöntemi olmadığını, aksine çoğu zaman reddedilmeye yol açtığını çok kez deneyimlemişlerdir.

Ahlaki düşüncemiz akıldan çok akılcılaştırmadan oluşur. Artivizmin duyguları uyandırmadaki rolü, sorunları sanat yoluyla görünür kılmmanın yanında, olumlu duygular üreten bir eylem biçimine kitleleri ikna etmektir.

Gruplar, adaletsizliklere son vermek için yıllardır kampanya yürütüyor. Her seferinde yeni amaçlar için savaşan yeni gruplar ortaya çıkıyor. Bu nedenle aktivist gruplar dikkat çekmek için yeni stratejiler bulmak zorunda kalıyorlar. Artivizmin bu yeni ihtiyaçtan doğduğu açıktır. Sanatsal fotoğrafçılık, video, duvar resimleri ve hatta tiyatro veya doğaçlama performanslar, geleneksel aktivizmden farklı olarak, sözcüklere ve sorunun gerçek anlamda temsiline dayanan, duyguları uyandırmak için sanatın aldığı sorumluluk biçimlerinden bazılarıdır.

Artivizm aynı zamanda aktivistlerin duygularıyla da ilgilenir. Aktivistlerde tükenmişlik tehlikesi sıklıkla yaşanır. Aktivist olmanın birçok fedakârlık gerektirdiği görüşü çok yaygındır. Alçakgönüllülük ve rahatlıkları bir kenara bırakmaları gerekir. Büyük irade ve çok fazla şeffaflık gerektirir. Bu doğru olsa da, aktivistlerin de herkes gibi insan olduğu, onların da bazen mücadeleleri ne olursa olsun dinlemek zorunda kaldıkları duyguları, özlemleri ve ihtiyaçları olduğu akıldan tutulmalıdır. Sahip olunan katı ve romantik imaj, sistemin akışına karşı çıkmamanın zorluğuna ek olarak, insanlar üzerinde büyük bir yük oluşturmakta ve birçok durumda tükenmişliğe neden olmaktadır. Tükenmişliğe genellikle aşırı çaba, aşırı yüklenme veya travma neden olur. Bu alanlarda sanat terapisi, hem kişisel hem de toplu olarak ifade biçimlerine esneklik ve yaratıcılık sağlamanın yanı sıra birçok fayda sağlayabilir. Artivizm; dava için destekçiler oluşturmanın ve davaları yaratıcı ve çekici bir şekilde ifade etmenin yanı sıra, kolektifin bir arada ve sağlıklı kalmasının da bir yoludur. Duyguları performanslar, danslar veya müzik gibi sanatsal biçimlerle ifade etmek, insanların bu tür ağır aksiyonu başka bir şekilde deneyimlemelerine yardımcı olabilir. Negatif duyguların, ağırlığını ortadan kaldıran neşe ve eğlenceye dönüşmesine yardımcı olur.

Aktivist olmanın yükü, davalara bağlı kalmayı sürdüremeyip, yıllarını bir amaç için harcayan insanların amacına ulaşmadan, ayrılmasına neden olur. Bu nedenle, sanat formlarını bu alana sokmanın birçok faydası olduğu tespit edilmiştir. Yaratıcılık ve grup oluşturma bireyleri birleştirir. Araştırmalar aktivizmde sosyal faktörün çok önemli olduğunu gösteriyor. Gruba aidiyet ve çevredeki insanlarla özdeşleşme olmazsa depresyona girmek ve kişisel şüpheler hissetmek daha kolay olur ki bu da davayı terk etmeye yol açar. Sanat yapmanın yolları olduğu kadar Artivizm yapmanın da birçok yolu vardır. Aktivist; kendine uygun olan türde ve dilde etkinliklere katılır. Kendini yeniden keşfetmenin ve değerlerini aktarmanın yaratıcı yollarını arar. Sağlıklı ve aktif bir düşünsel performansı ile eylemini sürdürme olanağı bulur.

AKTİVİZM OLARAK SANAT PARADOKSU

Aktivist Gregory Sholette; yeni kitabına şu gözlemlerle başlıyor: "*Sanatçının çalışmalarını yüksek profilli bir protesto hareketine dönüştürme konusundaki ayrıcalıklı arzusu, günümüz çağdaş sanatının çoğu zaman en görünür bileşenidir. Aynı zamanda kafa karıştırıcıdır*" (2022,s: 7). Sholette; sanat aktivizmindeki mevcut patlamanın, ironik bir şekilde, 20. Yüzyıl avangardının gerçekleştiremediği bir planı yerine getirdiğine inanıyor. Çünkü "*Avangard ile neo-liberal kapitalizmi birleştirerek, sonunda sanat ve yaşamın kaynaşmasını sağlanmıştır*" (2022,s:11). 1980' lerde ortaya çıkan ve bugüne kadar devam eden bir sanat aktivizmi biçiminin, büyük çaplı siyasi değişim aramak veya ilerici bir karşı kültür oluşturmak yerine belirli sosyal konulara odaklanmak olduğunu düşünen eleştirmenler; aktivizm ve sanat arasındaki sınırın giderek muğlâklaştığını kabul ederler.

Alexander Adams; Sholette' in aksine, aktivist sanatın, kültürü uluslararası yönetici seçkinlerin görüşlerine boyun eğdirmeye çalışan, devlet destekli kültürel kazanımların suç ortağı olduğuna inanır. Adams, sanat dünyasındaki birçok sanatçı ve personelin aslında kendileriyle bir hisse paylaştığını iddia eder. Ancak "*sanatçıların bunun farkında bile olmadığını*" söyler (2022, s: 26). Adams, politik içerik barındıran sanata karşı değildir. Artivizme karşıdır. Kitabında politik olarak motive olmuş sanatçıların uzun tarihini araştırır. Adams'ın sanatsal muhafazakâr düşüncesinde; etkinliğin amacının toplumun durumunu temelden değiştirmek mi yoksa kültürel bir çare olarak hareket etmek mi olduğu önemli değildir. Kültürel politika yapımcıların ve yöneticilerin değişen önceliklerine karşı çıkarak, aktivizmin sanatın yerini almasına ve sanata gidecek olan kaynakları sömürmesine izin verilmesine neden olacağını düşünür (Adams,2022, s: 38). Adams; sanat kültürü liberal ve ilerici olsa bile; en azından kamu kurumları tarafından finanse edilen bir kültürün toplumda var olan çoklu bakış açılarını ve görüşleri yansıtması gerektiğini savunur.

İki yazarın sorunu burada yatıyor: Cholet, protestocuların işgalini "*%99'un yanındayız*" diyerek kutlarken; popülizmle suçlanmıştı. Artivizm ve aktivizm olarak sanat şimdi büyük bir sorunla karşı karşıya: Değerlerini paylaşmayan geniş bir izleyici kitleyi nasıl başa çıkılacağı belirsiz. Sanat alıcıları; seçkinleri takip etmek için sık sık kriterlerini değiştiriyor. Giderek liberal olmayan ve kutuplaşan bu çağda, *sanatsal özgürlüğe ne olacak?* sorusu önem kazanıyor.

SONUÇ

Artivizm, iki sihirli kelimenin birleşiminden oluşan bir kısaltmadır: **aktivist** + **sanatçı**. Sanat ve yaratıcılık için güç ve tutku dolu, açık ve net bir toplumsal içeriğe sahip bir sanat formunun ima ettiği anlamla iki kelime... Birçok sanat izleyicisi için bu kavram yeni gelebilir. Özellikle, sosyal dünyaya aşına olmayanlar için çok iyi bilinmeyebilir. Ancak uygar dünya kültürüne artivizm yerleşmiş durumdadır. Nispeten yakın zamanda gelişmesine rağmen birçok insanın günlük yaşamının bir parçasıdır. Pek çok durumda, artivizm aynı zamanda siyasi gündemleri sanat yoluyla zorlamakla da ilişkilendirilir. Artivist, kentsel sanatı ya da *sokak sanatını* iyi bilir ve küreselleşen dünyaya ve günümüzde hızla çoğalan tüketim toplumuna karşı kendini sunar.

Sanatçılığı *yaratıcı bir direniş biçimi* olarak tanımlayanlar; istikrarsız siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlama karşı protestolarını, hayal gücünü, sanatsal dilini, estetik tasarımını kullanarak gösterir ya da açıklar. Artivism'in amacı kelimeler, çizimler, duvar resimleri, müzik ve performansla sanatçı ya da sanatçılar grubunun, sorun olarak görülen bağlama en uygun olduğuna karar verdiği yaratıcı biçimler yoluyla bir etki yaratmaktır. Kısacası, iletişim kurmanın, belirli bir soruna yönelik rahatsızlığı ifade etmenin, sanat kadar etkili bir anlatımdan, yararlanmanın bir yoludur. Sanat, insanların duygularını harekete geçirme, onlarla bağlantı kurma gücüne sahiptir ve tam da bu nedenle, onu toplumsal tepki ve toplumsal protesto eylemlerinde kullanabilmek için çok yararlı bir araçtır. Bu şekilde, toplumu kitlesel bir şekilde harekete geçirmek ve etkilemek için bir soruna tepki olarak diğerlerinden çok daha iyi sonuç elde edilebilir. Dünyayı değiştirmek için birçok neden ve toplumu ilgilendiren sosyal sorunlara yönelik birçok bakış açısı vardır. Protestonun ve sosyal kınamanın hizmetinde sanat ve duygular harekete geçirilir. Çözüm sağlamak ve insanlığın hak ettiği toplumu ve dünyayı yaratmaya yardımcı olmak için sorunları görünür kılınır.

Artivizm, tartışma yaratan ve toplumu düşünmeye, gerçekte öyle olmadığı halde normal kabul ettiği şeyler veya durumlar hakkında sorular sormaya iten bir ifade biçimi olarak, demokratik ülkelerde, halkın gündeminde yer alır. Artivizm de sanat sosyal deneyimdir.

KAYNAKÇA

Abarca, J. (2017). *Breve Introducción Al Grafitti*. [blog]. (<https://bit.ly/2rB6iLe>)

Adams Alexander,(2022), *Artivism: The Battle for Museums in the Era of Postmodernism*, Societas, ISBN-10 : 1788360737)

Bauman, Zygmunt (2007). *Arte, ¿líquido*, Madrid: Sequitur. Asmara, Buenos Aires, Ciudad de México, Madrid, (E-Kitap) ISBN-13: 978-84-95363-36-7

Bruger, Tanya (2008) *Activist Art, Tate*, <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/a/activist-art>.(Erişim Tarihi: 18.07. 2023)

Felshin Nina (1995), *But is it Art? The Spirit of Art as Activism*, The University Of Michigan, Bay Press, New York: ISBN:0941920291,

Gearty Margaret,(2022), *Artful Event On Poetic Activism – Reflecting On How To Act In Meaningful And Beautiful Ways*, Mayvin (Blog) <https://mayvin.co.uk/poetic-activism-artful/> (Erişim Tarihi 18.07.2023)

Gergen, Ken J (2009). *Social Structure: Revolution In The Making*. In KJ Gergen (Ed.), *An invitation to social construction* (pp. 1-30). London: Sage. Page 12.)

Gianetti, C. (2004), *Agente interno. El papel del artista en la sociedad de la información. Inventario*, 10, 1-5. Madrid: AVAM. (<https://bit.ly/2jWCuo1>)

Hodge, Susie. (2016). *50 Cosas Que Hay Que Saber Sobre Arte*, Barcelona: Ariel. (Kindle e-Kitap)

Lncke Carsten, (2012), *Der Wiener Aktionismus - Künstlerischer Protest zwischen Provokation und Selbstfindung*, Term Paper (Advanced Seminar),s.3. <https://www.grin.com/document/199557> (Erişim Tarihi 07.8.2023)

Lisickis Robertas, **Laurinavičius** Rokas, (2023) “*30 Thought-Provoking Digital Illustrations That Expose The Flaws Of Our Modern Society*” https://www.boredpanda.com/italian-illustrator-davide-bonazzi-artwork/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic (Erişim Tarihi: 18. 07. 2023)

Martín Leonidas, (2022), *Artivizm* , <https://constelaciondeloscomunes.org/co-diccionario/artivismo/>, (Erişim Tarihi 18. 07. 2023)

Maak Nicholas, (2012), *Berlin Biennale, Kritik der zynischen Vernunft*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 05.09.202, <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/kunst-und-architektur/berlin-biennale-kritik-der-zynischen-vernunft-11731589.html>, (Erişim Tarihi 08. 08. 2023)

Pépinieres Européennes, (2022), 12.11.2022 | Pépinieres @ International Video Art Festival – FIAV 2022 | Casablanca (Ma), <http://pepinieres.eu/en/pepinieres-international-video-art-festival-fiav-2022/> (Erişim Tarihi:21. 07. 2023)

Sholette, Gregory, (2022), *The Art of Activism and the Activism of Art*, Publisher: Lund Humphries Publishers Ltd, ISBN: 9781848224414)

Valdivieso, Mercedes. (2014). *La apropiación simbólica del espacio público a través del artivismo. Las movilizaciones en defensa de la sanidad pública en Madrid*. Scripta Nova, 18(493), 1-27. (Scriptanovarevista Electrónica De Geografía Y Ciencias Socialesuniversidad De Barcelona. ISSN: 1138-9788.

Zuralski Isabella,(2011), *Finding aid for the Otto Mühl papers, circa 1918-circa 1997*, The Getty Research Institute, Special Collections,1200 Getty Center Drive, Suite 1100, Series III. Correspondence, 1960-1997, undated, Physical Description: 2.09 Linear Feet (5 boxes) Scope and Content Note, Los Angeles 90049-1688 https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/c8sj1mv6/entire_text/

